

LEHET-E „ÉP” A CSALÁD? LEHET-E „SÉRÜLT” A CSALÁD?

Csákó Mihály

ELTE Oktatás- és Ifjúságkutató Központ, <http://mcsako.tatk.elte.hu/>

A szocio.hu szerkesztői arra kértek, hogy a címmé emelt ominózus kifejezéseket cseréljem ki egy kiadásra szánt írásomban, mert egyes olvasók érzékenységet sérti.

Megértem a kérést, hiszen ismerjük a „*politically correct*” kifejezések iránti igény terjedését az ötvenes évek óta. Ennek előrehaladásával lettek a négerek előbb feketék, majd afro-amerikaiak (ami persze Magyarországon elég furcsa helyzetet teremt, mert akkor itt afro-magyaroknak kellene lenniük); így lettek a fogyatékosok csökkent munkaképességűek, majd mozgáskorlátozottak; a szegények halmozottan hátrányos helyzetűek, a cigányok romák (annak ellenére, hogy ez a szó eredetileg csak egyik csoportjukat jelöli) stb. Elterjedt tapasztalat ugyanakkor – én legalábbis nem egyszer találkoztam vele –, hogy csak a látók röstellik kimondani egy vak előtt a „vak” szót, maguk a vakok a maga legtermészetesebb módján használják. Csupán azt akarom jelezni ezzel az *ad hoc* felsorolással, hogy elismerem: az ilyesféle érzékenység modern világunk társadalmi ténye.

Ennek tudatában neki is láttam szövegemet végigolvasni, hogy terminusaimat „politikailag korrektté” tegyem. Egy idő után rájöttem, hogy bár képes vagyok új szavakat és körülírásokat kitalálni az „ép”, a „sérült” és a „csonka” szavak helyett, amelyeket egyes típusok címkéiként használok, valójában helytelen semleges kifejezésekre cserélnem őket.

Ezek a címkék bizonyára azért „működnek”, mert van bennük tartalmi elem, a szavak jelentése több, mint pusztán kódszám: utal valamire. A család fogalmára és az általa jelzett tapasztalati valóság állapotára. A családszociológia a családot a társadalom mikrostruktúrájaként definiálja, amely a csoporttagok közötti vérségi és/vagy jogi kapcsolatokon nyugszik. De azt már sok évtizeddel ezelőtt természetesnek tartották, hogy a fogalom tartalma történelmileg változik.¹ A változásokat a közvélemény egy jelentős része eleve romlásként éli meg, éppen azért, mert nem egyszerűen a család mérete csökken, hanem a kohéziója, szilárdsága is. Emlékezzünk, hogy Durkheim *Az öngyilkosságban* igyekszik megközelíteni a házassági anómia társadalmi tényét. Tudomásom szerint az anómia kifejezés használata miatt akkoriban senki sem tiltakozott, holott a szabályok feloldódását jelenti – tehát negatív konnotációja van. Csakhogy meglehetősen ismeretlen, Durkheim újította fel, vette szociológiai használatba. A magyar olvasó számára pedig *idegen szó*, ami legfőképpen a nyelvőrök érzékenységét sérthetné.

De magyarul is könnyen találunk megfontolandó példákat. Pl. Somlai a családi konfliktusok kapcsán különbséget tesz „erősen összetartó” és „bomló” családok között.² A KSH adatai szerint³ „Magyarországon 1978 óta valamennyi évben több házasság szűnt meg, mint amennyit az adott évben kötöttek. 2001–2011 közötti időszakban a házasságok mérlege összességében 370 ezer házassági hiányt mutat, országos szinten ezer házasságkötésre az időszak folyamán 1800 megszűnés jutott. A megszűnt házasságok egyharmada bomlott fel válás, kétharmada özvegyülés miatt.” Bármely lexikont felütve és a család szó körül bóklászva rögtön találunk olyanokat, mint „családegyesítés” vagy éppen „családterápia”. Az első pozitív

¹ Lásd pl. „A család köre... idővel változik: mind szűkebb körre szorul...” (Gutenberg Nagy Lexikon, 8. kötet, 1931:194.)

² Somlai Péter: A családmonográfia kutatási módszere, In *Családmonográfiák*, szerk. Somlai Péter, OM M-L Főo., Budapest, 1979. (Szociológiai Füzetek, 18.), 21. oldal

³ Magyarország társadalmi atlasza, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/tarsatlasz.pdf> (lekérdezés: 2014. április 6. 10:30), 12. oldal

képzetet kelt ugyan, de csak akkor állhat elő, ha előtte a családot szétszakították vagy szétszakadt. Terápiát meg eleve csak betegekre szokás alkalmazni. Nem tudom, felemelte-e valaki a szavát a „bomló”, a „hiány” vagy a „terápia” szavak miatt.

Nem sorolok több példát, mert egyetlen fekete hattyú is elég annak bizonyítására, hogy léteznek nem fehér hattyúk. Bármennyire is kiváltja egy fogalom – esetünkben a család – sokunk pozitív érzelmeit, mindig előfordulnak az ideáltipikustól erősen eltérő esetek. Ezek többnyire épp azért érdemelnek figyelmet – tehát *megnevezést* is – mert ennek híján nem tudunk foglalkozni magával a ténnyel.

A felsorolt érveket az után gyűjtöttem össze, miután a szövegem kb. háromnegyed részében átalakítottam a kifogásolt szavakat – főleg a családösszetétel terminust és az ebből adódó körülírásokat használva. Ekkor végképp gondolkodóba estem, mert addig annyiszor kellett konkrét mondatokon gondolkodnom, hogy végre csak megértettem: fontos dolgot irtok ki éppen a tanulmányból, olyat, amit inkább erősíteni kellene, semmint kiirtani.

Mivel nem családszociológiai kutatást végeztünk – azaz a család nem a kutatás tárgya (ha tetszik: nem függő, hanem független változó) – a család fogalmát készen vettük át. Kutatási előtanulmányunkban magáról a családról csupán ennyit írtunk: „A család természetes vagy jogi rokonságban álló személyek közössége. Szociológiai kutatásokban többnyire célszerű a terjedelmét a *lakóközösségre* szűkíteni, bár a kultúrák sajátosságaitól és a modernizáció fokától függően nagyon különböző lehet az a földrajzi kör, amelyen belül értelmezhető (pl. lehetnek olyan személyek a családban – nagybácsi, nagyszülők – akiknek a hatása fontos, erős, de nem részei a lakóközösségnek).⁴

Ha a politikai szocializációt elsősorban kommunikációs folyamatként értelmezzük, akkor a család mint szocializációs ágens határait is a természetes vagy jogi rokonságban álló személyek közötti kommunikációs hálózat sűrűségének fokával célszerű meghúzni. Mivel a kommunikáció sűrűségéről erősen feltételezhető, hogy nem lineárisan változik a földrajzi távolsággal, hanem fizikailag távoli személyek is tartozhatnak a kommunikáció – különösen pedig a sajátos hatással bíró kommunikáció – szempontjából sűrűbb zónákba, az együttlakás – a lakóközösség – csupán jó közelítése lehet a család kommunikációs magvának, de egyelőre ismeretlen gyakorisággal szűkebb is lehet annál (mindezek miatt a kommunikációs network sűrűsége mellett a kommunikáció intenzitását is figyelembe kell vennünk).

Ez a megfontolás egyszerűen csak komplementere annak az általánosan kézenfekvőnek tekintett véleménynek, hogy a gyerekek és a felnőttek közötti kommunikáció gyakorisága a lakóközösségeként felfogott családhoz tartozó felnőttek esetében is eltérő. Relevánsnak tűnik tehát egy network-alapú megközelítés is, amely nem „készen talált” intézmények (család, iskola) hatásait keresi, hanem a hatással bíró személyek kapcsolathálóját kívánja rekonstruálni, s legfőljebb ez után megállapítani, hogy mennyire vesznek részt benne a fontosnak tekintett intézmények szereplői. Mi egyelőre egy hagyományosabb megközelítést választottunk, mivel a szocializáció alapintézményeinek hatására vonatkozó kérdések társadalmunkban erősek és széles érdeklődést keltenek, a korábbi kutatások pedig – amelyekre már eddig is hivatkoztunk – jelentős családi hatást állapítottak meg a politikai szocializáció folyamatában. Tudomásul kell azonban vennünk, hogy ha kiindulásul a lakóközösségeként felfogott

⁴ Több kutatás is vizsgálta a családi szocializációban a nem-szülők hatásait. Olsen kutatásában, ahol tajvani nagyszülőket vizsgált azt találta, hogy a nagyszülő szocializációs funkciója egyfelől a gondviselői szerepben, másfelől a potenciális autoritás vagy „barátságos egyenlőség” viszonyban jelenik meg. Ez utóbbi két alternatíva közti különbség abból fakad, hogy mennyire helyettesítője a szülőnek a nagyszülő a fegyelmezésben, kontrollban. Ha nagyszülő-házaspár lakik együtt a családdal, erősebb az autoritás jellegük, hisz még szülőként vannak jelen gyerekek számára is. Eszerint könnyen elképzelhető, hogy a szülő és nagyszülő funkcionálisan helyet cserél. Ezért számunkra is fontos kérdés, hogy a családban ki az autoritás, és arra kell fókuszálni (nem pedig szükségszerűen a szülőkre). Ugyanakkor a „barátságos egyenlőség” szerep kitágítja a szocializációs játéktérrel (pl. ha a nagyanya lehet mediátor konfliktus esetén, ill. három fő már nyilvánosságot képez). Ezért a család mérete önmagában is fontos független változó (Olsen 1976).

családot tekintjük is, ezt csak abban a durkheimi értelemben tesszük, amely szerint fogalmaink lényegi határait éppen a kutatás eredményeképpen fogjuk tudni meghúzni (Durkheim, 1978:57, 64).⁵ Vagyis a survey-módszeren belül igyekszünk érvényesíteni network-szemponthoz.⁶ (Jegyzetek az eredetiben. – Cs.M.)⁷

Ebben a kutatásban tehát nem az a fontos, hogy kikből áll az együtt élő család, hanem a család *története*. Márpedig a válás, a szülő halála, bármiféle szülőpótlék belépése ennek a témának a szempontjából nem a személyek vagy egyszerűen az érzelmi viszonyok miatt érdekes, hanem azért, mert egy új személynek mások az emlékei, másról beszél, egy személy kiesése pedig a családi emlékek egy részének kiesésével, végleges eltűnésével járhat. Mit jelent ez, ha nem azt, hogy *zavar* keletkezik a családi történelemben és annak átadhatóságában. Én sem „ép” családban élek. És tudom is, hogy nem ép: tudom, hogy milyen családi gyökerek emlékszállai szakadtak meg örökre, és mi új lépett be, ami eredetileg nem lett volna. Nem hiszem, hogy mostani állapotom csekélyebb értékű lenne ettől, viszont tény, hogy az én gyerekkoromból örökölt családi emlékfonalam megkopott, foszlott, és újabb szálakat fontunk bele, azzal lett újra erős. A családi emlékezet témájának – amelyet a vitát kiváltó tanulmányban vizsgálok – a lényegéhez tartozik, hogy *ép-e* a család történelmi tudatának szála vagy *sérült*. A vizsgálat tárgyát torzítom, amikor ezt kiveszem belőle. Akárki akármilyen érzékeny, a szakirodalom tele van a válások és újrarahasodások sérüléseket és zavarokat okozó hatásának elemzésével (sokan kevésbé szerencsésen élik át a zavarokat, mint én) – hogy lehetne hát magánérzékenységek miatt tudományos témák megfogalmazását korlátozni?

Végül: az is lehet, hogy léteznek olyan szavak, amelyek a tudományos azonosítás és pontosság igényét is kielégítik – amire hivatkozom –, és senki érzékenységet sem sértik. Nyitott vagyok ilyen javaslatok megvitatására. De nekem nem sikerült ilyeneket találnom. Az én átalakításaim nem tudják éreztetni azt az időbeliséget, amely a kifogásolt szavakban implicite megvan. Ebben a helyzetben pedig az a véleményem, hogy egy tudományos folyóiratban a tudományos pontosság az elsődleges szempont. Tudom, hogy sokszor sérül az az elv, hogy mindenütt az adott terület szabályai szerint kell eljárni,⁸ de amennyire tudok, igyekszem a tudományban ehhez ragaszkodni.

⁵ Meg kell jegyezni, hogy ez a kiinduló meghatározásunk még így sem elégíti ki teljesen Durkheim követelményét. Ő ezt emeli ki: „Csak a jelenségek olyan csoportját választhatjuk a kutatás tárgyául, amelyet előzőleg már meghatároztunk, olyan külsődleges jegyek révén, amelyek e jelenségek *mindegyikében* föllelhetőek, s a kutatást ki kell terjesztenünk az összes olyan jelenségre, amelyre ez a meghatározás érvényes.” (Durkheim, 1978:57 – Kiemelés tőlünk. – *A szerzők*.) A család lakóközösségre szűkítése nem felel meg az itt kiemelt követelménynek, ezért valójában nem is lehet a tárgy igazi meghatározásának része, csupán kiindulópontnak tekinthető a tényleges tárgy feltárásához.

⁶ A network szempontok érvényesítése egyébként a habermasi társadalomelméleten alapuló szocializáció-felfogásunkhoz jól illeszkedik. Amennyiben a szocializációt interakciók sorozatának tekintjük, úgy az interakciók alkotta network válik a magyarázat alapjává. E networkök morfológiai sajátosságai bizonyos értelemben önmagukban is kijelölik a kommunikatív cselekvés minőségét: például egy erősen centralizált hatalmi struktúrájú network egy hierarchikus kommunikációs térre utal, a klikkel teli network elszigetelt kommunikációs közösségekre (bővebben lásd: Sik 2009b).

⁷ Csákó Mihály – Murányi István – Sik Domonkos – Szabó Ildikó: A családi politikai szocializációról, *Társadalomkutatás*, 28. köt. 4. sz. 2010. 425-426. oldal

⁸ Például engedményeket teszünk a stiláris szempontoknak (ellenpélda: az angol szakszövegek nem törődnek a szóismétlésekkel); engedünk esztétikai szempontoknak a politikában, stb.